

Honderd jaar geleden: de eerste staking

De opkomst van de vakbeweging en de eerste belangrijke werkstakingen in ons land vallen in het tijdperk 1888—1890¹⁾, maar niettemin is dit jaar de oudste Nederlandse vakbond, die van de typografen, al een eeuw oud. Het is bovendien juist honderd jaar geleden, dat de eerste staking in ons land uitbrak en wel, gelijk Boot schrijft, „in een spinnerij te Enschede”.²⁾ Slechts vijf gedrukte regels in de Enschedesche Courant van 25 april van genoemd jaar berichten over deze staking, die een dag tevoren uitgebroken was. Zelfs de naam van de spinnerij ontbreekt en in volgende nummers wordt over het verdere verloop niet meer gerept:

Enschede, 24 April. In eene spinnerij alhier hebben heden de arbeiders hun werk gestaakt, om reden zij in het voorstel der fabrikanten om voor verminderd loon te werken, geen genoegen wilden nemen.

Dat is alles. Waarom zo weinig? Dr. Boot schrijft: „De dagbladen, die in deze tijd nogal aandacht aan de nijverheid schonken, vermeldten van een dergelijk conflict zo weinig mogelijk. Zelfs de plaatselijke Enschedesche Courant vond het niet nodig om op deze — zeer spoedig verlopen — staking terug te komen. Hoe eerder een geschil, dat aan gevreesde buitenlandse voorbeelden deed denken, vergeten was, des te beter!”

Ook de in Almelo verschijnende Twentsche Courant, die wel berichten uit de Enschedese industrie brengt, zwijgt over deze staking.

Er waren in 1866 elf stoomspinnerijen in Enschede. Misschien is er in een bedrijfsarchief nog iets te vinden. Voorlopig moeten we het met deze vijf regeltjes doen.

Wat een staking in het toenmalige Nederland betekende, kan volgens Boot blijken uit het feit, dat men voor een dergelijk onnederlands conflict geen gangbaar Nederlands woord bezat. Hij haalt uit Brugmans' „De arbeidende klasse in Nederland” aan, dat men van „strike” sprak. Stakingen waren in het Nederland van die dagen iets geheel nieuws; buiten Twente vond de eerste staking pas plaats in 1869 te Amsterdam.³⁾

Dit laatste moge waar zijn, in Twente was het begrip „staken” niet onbekend. Wij komen het al tegen in de Enschedesche Courant van 13 aug. 1862. In het Bijvoegsel van die datum komt een bericht voor, dat als volgt aanvangt:

„Enschede - Zondag den 10 dezer namiddags ontstond in de nabijheid dezer stad, onder Lonneker, bij de herberg de Hooiberg eene soort van volksoploop; de oorzaak lag in eene oproeping, ge-

daan door enkele belhamers aan de werklieden, om hooger loon te vorderen en bij weigering daarvan het werk te staken. Door de tijdige tusschenkomst der politie liep alles rustig af en ging de zamengevloede menigte weldra uiteen”.

Mogen we de Enschedesche Courant geloven, dan was deze beweging buiten werktijd, waarin met staken alleen gedreigd werd, „voornamelijk veroorzaakt door vreemde werklieden” en beperkte zij zich tot deze groep, welke zich toen in aanzienlijk getal te Enschede bevond (vanwege de wederopbouw van de verbrande stad).

Het allereerste arbeidersrelletje, voorzover uit de bronnen is na te gaan, had in Enschede al een kleine dertig jaar eerder plaats gevonden. In de nacht van 27 op 28 september 1835 deden ongeveer 300 werklieden een aanval op de fabriek van Jhr. Charles de Maere. Er werd een grote ravage aangericht en het ontbreken van voldoende politietoezicht gaf de Gouverneur van de provincie Overijssel aanleiding om een detachement soldaten te zenden⁴). Van 23 oktober tot 4 november lagen 47 militairen te Enschede in garnizoen om ongeregeldheden te voorkomen⁵).

Volgens De Maere was als voorwendsel voor het oproer aangevoerd, dat de Duitse wevers, die voor hem werkten, beter garen kregen dan de Nederlandse. Van Deinse zegt, dat de Enschedese wevers vooral het verblijf van Belgische werklieden met lede ogen zagen. Bij de herberg Het Fortuin (waar nu de brandweerkazerne staat) kwam het telkens tot vechtpartijen tussen beide groepen. Enkele plaatselijke belhamels belandden daardoor zelfs in de gevangenis.

Het element „arbeidsconflict” was dus, zij het zwak, in de relletjes van 1835 en 1862 al aanwezig. Dat het niet tot een staking kwam, kan mogelijk een gevolg zijn van het feit, dat pas in 1872 het stakingsverbod opgeheven werd. In 1862 vond de Enschedesche Courant het nog wel nodig om nadrukkelijk aan dit verbod te herinneren. Zij besloot nl. haar bericht over de volksoploop bij de Hooiberg met de zin:

„Het ware te wenschen, dat die lieden bekend werden gemaakt met de bepalingen van het wetboek van strafregt, waarin tegen diergelijke zamenspanning en opruijing daartoe straffen zijn bedreigd”.

De Enschedesche Courant was trouwens ook bij latere gelegenheden allesbehalve op de hand van de naar verbetering strevende arbeiders. Een maand na de staking in de ongenoemde spinnerij, trok zij uit de goede zaken op de Pinksterkermis de conclusie, dat de arbeiders het nog zo slecht niet hadden:

Enschede, 23 Mei; Het best kan men beoordelen hoedanig de toestand onzer fabrieken is, of de arbeiders goede verdiensten hebben, wanneer men op kermis- en diergelijke feestdagen een kijkje neemt”.

De arbeiders dachten er kennelijk anders over. En ook de burgerij van Nederland toonde een enkele keer begrip voor de arbeidsellende, die we ons na een eeuw nauwelijks meer voor kunnen stellen, maar waaraan men toen in het algemeen blijkbaar te zeer gewoon was.

In het Algemeen Handelsblad van 17 sept. 1868 trof Boot een bericht uit Twente aan, waaruit blijkt, wat men voor het toen gebruikelijke weekloon kon kopen⁶⁾). De berichtgever gaat uit van een loon van zes gulden. Hij schrijft dan: „Van dat loon gaat in de eerste plaats af *f* 1,— voor huishuur, voor $\frac{1}{2}$ mud aardappelen *f* 1,40, voor een schepel rogge *f* 2,20, dit maakt tesamen reeds *f* 4,60”. Dit gold voor een gezin van man, vrouw en drie kinderen. Boot tekent hierbij aan, dat de hoeveelheid rogge en aardappelen voor vijf mensen wel erg groot lijkt, maar dit had zijn reden: „Wanneer olie de plaats van vet en vlees vervangt, weet de maag ten laatste geen maat meer, is niet meer te vullen”, aldus de berichtgever.

Boot wijst erop, dat niet de lange arbeidsdag of de slechte woontoestanden de eerste aanleiding zijn geweest, dat de arbeiders in opstand kwamen⁷⁾). Het was doodgewoon de honger, die hen dreef. De aanleidingen tot de eerste stakingen waren altijd weer loonkwesties of klachten over slecht garen, waardoor men zelfs het minimale gemiddelde loon niet kon verdienen.

Zij morden ook dan, wanneer goedwillende patroons aan sociale voorzieningen dachten, zoals toen in 1867 in Enschede het ziekenfonds opgericht werd. Dat kostte hun namelijk een deel van het karige loon. Het kwam tot een korte staking, men liep de straat op en gooide hier en daar bij fabrikanten de ruiten in⁸⁾).

Nog lang zou het begrip „staking” met dat van „oproer” nauw verbonden blijven. In de volgende jaren was dan ook steeds de eerste reactie op een staking, dat de overheid een extra trein met huzaren uit Deventer naar Twente stuurde. Anders dan in 1835, juichten het gemeentebestuur van Enschede en de gezeten burgers, dit militaire optreden toe. In 1872 verzocht de raad zelfs om een permanent garnizoen in Twente. Dit zou uit 150 á 200 huzaren moeten bestaan en het beste in Hengelo gelegerd kunnen zijn. De procureur-generaal bij het Hof van Overijssel deed destijds pogingen om tot zulk een permanente militaire bewaking van het oproerige gebied te komen⁹⁾).

Want inderdaad was Twente oproerig. Boot somt de data van de meeste krantenberichten over de conflicten in deze jaren op en constateert, dat ze in vrijwel alle gemeenten, waar het fabriekswezen opkwam, plaats vonden. Hun betekenis slaat hij niet hoog aan. Het waren plotselinge uitbarstingen, die snel voorbij gingen. Soms duurden zij een halve dag. Door het geheel ontbreken van weerstandskassen verliepen deze stakingen spoedig en het resultaat voor de arbeiders was in de regel gering¹⁰⁾).

Gaan we de kranten uit die tijd na, dan blijkt toch in de eerste plaats al, dat de omvang van de oproeren het onmogelijk maakte om ze nog langer met een paar regeltjes af te doen.

Boot wijst er al op, dat na de katoencrisis voortdurend nieuwe fabrieken werden gebouwd en bestaande werden vergroot en dat de arbeiders daaruit niet ten onrechte de gevolgtrekking maakten, dat in de nijverheid blijkbaar goed verdiend werd. Daarvan wilden zij ook wel hun deel hebben. Dit geldt dan vooral voor het woelige jaar 1872, maar eerst zou er in

Almelo nog een oproer plaats hebben, waarbij, evenals te Enschede in 1866 (en feitelijk ook in 1867 bij de ziekenfondskwestie) loonsverlaging de aanleiding was. Almelo en Enschede waren in deze jaren de voornaamste punten, waar de eerste schermutselingen van de klassestrijd uitgevochten werden.

De Enschedesche Courant van 29 September 1869 bericht:

Almelo, 28 sept. - Zaturdagavond werden door de fabrieksarbeiders alhier ernstige ongeregeldheden gepleegd, daar zij niet alleen bij de fabriekanten maar zelfs bij onderscheidene particulieren de glazen inwierpen, en wel tengevolge dat hun 10 cent op den gulden van hun weekgeld zoude worden gekort¹¹).

Het bericht meldt dan verder, dat b. en w. samenscholingen van meer dan vijf personen verboden hebben, dat per extra trein uit Deventer een detachement huzaren aangevoerd is, dat de schutterij onder de wapenen is geroepen en dat schutters en militairen zelfs rustige, eenzame wandelaars van de straat gedreven hebben, wat verbittering wekte. Op de maandagavond kwam echter de schutterij niet op straat en hield ook de cavalerie zich rustig. Het bericht besluit dan met de woorden:

„Het is te hopen dat het hierbij zal blijven en de fabrieksarbeiders het verkeerde hunner handelingen mogen inzien en zich niet weer op dergelijke wijze zullen verzetten tegen de fabriekanten, die er toch geen schuld aan zijn, dat de werkzaamheden zoo tegenloopen”.

We bladeren nog even door. Op 6 oktober verschijnt het volgende bericht:

„Almelo, 5 October. Door de goede voorzorgsmaatregelen en de flinke houding en medewerking van Heeren fabriekanten en goedgezinde ingezetenen, is de rust alhier niet weder gestoord, en is alles zonder bloedvergieten tot zijn vorige kalmte teruggekeerd. Ook zijn onderscheidene fabrieksarbeiders welke wegens deelneming aan het oproer uit de fabrieken waren verwijderd, en nu zonder werk rondliepen, thans weder aangenomen, hetwelk een zeer gunstigen indruk op het volk heeft gemaakt, zoodat men dan ook vermoedt, dat de rust nu weder voorgoed hersteld zal zijn”.

Het was voor de zielerust van de redactie maar goed, dat zij niet in de toekomst kon kijken. Zij bezat blijkbaar ook een onvoldoende vooruitziende blik om te beseffen, dat het spreekwoord „het bloed der martelaren is het zaad der kerk” opnieuw bevestigd zou worden. Onbekommerd over menselijke achtergronden liet deze redactie, die toch zo roerend kon uitwijden over liefdesdrama's en vreselijke ongelukken, veertien dagen later het volgende publiceren:

„Wierden, 17 Oct. Het kleine, doch niets beteekenende oproertje hetwelk alhier onder de fabrieksarbeiders was uitgebroken, is thans weder voor goed gestild, de Heeren fabriekanten zijn voonemens, de fabriek, welke zij hadden stil gezet, morgen wederom in werking te brengen, en zullen alsdan alle arbeiders, met uitzondering van 10 der voornaamste aanvoerders, weder aan het werk komen”.

Voor goed! Drie jaar lang leek de geschiedenis de journalistieke koffiedik-
kijkers gelijk te geven. Maar 1872, het jaar, waarin het stakingsverbod op-
geheven werd, zou leren, dat de rust niet meer dan schijnbaar was. In de
volgende „Textielhistorische Bijdragen” hoop ik daar nader op in te gaan.

ADRIAAN BUTER.

Literatuur

- 1) Vliegen, W. H. De dageraad der volksbevrijding I, XIV
- 2) Boot, Dr. J. A. P. G. De Twentsche katoennijverheid 1830—1873, 307
- 3) Boot, t.a.p., 306
- 4) Sluijk, B. C. Charles de Maere, Jaarboek Overijssel 1957, 49
- 5) Deinse, J. J. van Jhr. Charles de Maere en het Schuttersveld, Uit het land
van katoen en heide, 187
- 6) Boot, t.a.p., 308
- 7) Boot, t.a.p., 306
- 8) Stroink, L. A. Stad en land van Twente, 497
- 9) Enschedesche Courant 8 sept. 1872
- 10) Boot, t.a.p., 307.